

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П.ДРАГОМАНОВА**

за участю:

**ІНСТИТУТУ ВИЩОЇ ОСВІТИ АПН УКРАЇНИ
ІНСТИТУТУ ПЕДАГОГІКИ АПН УКРАЇНИ
ТОВАРИСТВА "ПРОСВІТА", ТОВАРИСТВА "ЗНАННЯ УКРАЇНИ"**

за сприяння:

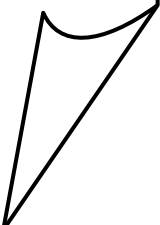
**БЛАГОДІЙНОГО ФОНДУ ПІДТРИМКИ КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ,
часописів "ВИЩА ОСВІТА УКРАЇНИ", "ДИРЕКТОР ШКОЛИ",
газет "ОСВІТА УКРАЇНИ" ТА "ОСВІТА**

**ПЕРШІ
МІЖНАРОДНІ ДРАГОМАНОВСЬКІ ЧИТАННЯ**

Матеріали

Випуск 1

КИЇВ – 2003



Матеріали перших Міжнародних драгомановських читань:
30 вересня–2 жовтня 2003 р. / Укл. Г.І.Волинка, В.П.Сергієнко, Л.Л.Макаренко.
– К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2003. – Випуск 1. – 274 с.

Перший випуск матеріалів вміщує статті, присвячені головним напрямам наукової, політичної, освітньої діяльності Михайла Петровича Драгоманова.

РЕЦЕНЗЕНТИ: *В.С.Крисаченко*, доктор філософських наук;
В.І.Ярошовець, доктор філософських наук;
І.Д.Бех, доктор педагогічних наук;
О.Г.Ярошенко, доктор педагогічних наук;
О.В.Бабкіна, доктор політичних наук;
І.О.Кресіна, доктор політичних наук.

Редакційна колегія:

- Андрущенко В.П.** – академік АПН України, доктор філософських наук, професор, ректор НПУ ім. М.П.Драгоманова (*відповідальний редактор*);
- Волинка Г.І.** – доктор філософських наук, професор, академік УАПН, проректор з наукової роботи і міжнародного співробітництва НПУ ім. М.П.Драгоманова (*заступник відповідального редактора*);
- Дмитренко П.В.** – кандидат педагогічних наук, професор, проректор з навчально-методичної роботи НПУ ім. М.П.Драгоманова;
- Дробот І.І.** – доктор історичних наук, професор, проректор з соціально-гуманітарної політики НПУ ім. М.П.Драгоманова;
- Мацько Л.І.** – академік АПН України, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри стилістики української мови НПУ ім. М.П.Драгоманова;
- Мозгова Н.Г.** – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії НПУ ім. М.П.Драгоманова (*керівник групи технічних редакторів*);
- Падалка О.С.** – кандидат педагогічних наук, професор, проректор з економіки та організації навчально-виховної роботи НПУ ім. М.П.Драгоманова;
- Висоцький А.В.** – кандидат філологічних наук, доцент, декан факультету української філології НПУ ім. М.П.Драгоманова;
- Онкович Г.В.** – доктор філологічних наук, професор, завідувач відділу методології гуманітарної освіти Інституту вищої освіти АПН України;
- Погребенник В.Ф.** – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української літератури НПУ ім. М.П.Драгоманова;
- Сушко О.О.** – кандидат історичних наук, доцент, декан історичного факультету НПУ ім. М.П.Драгоманова;
- Сергієнко В.П.** – кандидат педагогічних наук, доцент, докторант НПУ ім. М.П.Драгоманова;
- Татарчук Е.В.** – директор бібліотеки НПУ ім. М.П.Драгоманова.

*Рекомендовано Вченою радою
Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова
(протокол № 2 від 25 вересня 2003 р.)*

© Редакційна колегія, 2003

© НПУ імені М.П.Драгоманова, 2003

планомірної поступовості. “Урядові системи,— писав Драгоманов,— не можуть рухатися вперед з такою ж легкістю як поштові коні”. Лиш поступово з однієї системи може органічно вирости інша. Ідея революційної перебудови суспільства була для нього чужою, оскільки в центрі його політичного світогляду перебувало не політичне життя суспільства, а щастя й добробут народу, що можливе за умов загальної освіченості, високого рівня культури народних мас. Недаремно у своїх політичних творах він намагався не тільки ознайомити Європу з українським національним питанням, а й привнести європейськість в українську суспільно-політичну думку, піднести українське національне життя в Російській і Австрійській імперії до рівня Європи.

Неперехідне значення творчості Михайла Драгоманова, з погляду сьогодення, полягає в тому, що він першим серед вітчизняних мислителів заклав підвалини політичної науки в Україні, вперше розробив не абстрактну, а конкретну (й на досить високому рівні) програму політичного реформування Росії з міцною гарантією свободи для України, яка б могла слугувати «стартовим полем» для досягнення її остаточної політичної незалежності. Він знайшов у політиці «розумну середину» між національним і загальнолюдським началами і шлях до її забезпечення через конституціоналізм, політичну свободу, права людини й національне самовизначення. Звідси творчість М. Драгоманова є цінною для нас і як історична пам'ятка, і як живі уроки політичної правди для сьогодення і для майбутнього.

Горбачук І.Т.
НПУ імені М.П.Драгоманова

МИХАЙЛО ДРАГОМАНОВ НА СТОРОЖІ РІДНОГО СЛОВА

Історія України – постійне випробовування її народу на міць та здатність до об'єднання заради захисту своїх земель і своїх осель від агресивних сусідів, заради права бути господарями на своїй землі.

З часу підписання Переяславської угоди Україна все більше підпадала в залежність від Російської імперії. Починаючи від Олексія Михайловича, його сина Петра I, Катерини II тощо всі російські царі й імператори дотримувалися окупаційної політики щодо України, і, відповідно, своїми указами,

розпорядженнями та військовими діями посилювали тиск на елементи її державної самостійності. Під особливим наглядом були питання мовної і культурної асиміляції українців, їх обрусіння. Паралельно йшло економічне і соціальне поневолення. В результаті жорсткого контролю невпинно падав освітній потенціал нації. Під неусипним жандармським оком перебувала діяльність української інтелігенції. Природно, це викликало невдоволення, протести, а часто і збройний спротив народних мас.

Боротьба українського народу за свої права і самостійність то наростала, то занепадала, але не припинялася ніколи. На кожному етапі цієї боротьби на захист своїх прав ставали нові і нові духовні лідери, яких, як по Божому промыслу, знову і знову народжувала благословенна українська земля. І.Котляревський, В.Гоголь (батько), П.Гулак-Артемівський, Г.Сковорода, Т.Шевченко, Г.Квітка-Основ'яненко, Є.Гребінка та інші створюють упродовж першої половини ХІХ ст. нову поезію, нову літературу, новий театр і це все зрозумілою кожному селянинові, робітникові, дитині українською мовою. Разом з тим в цей час М.Чертелев, М.Максимович, І.Срезневський, П.Лукашевич, О.Бодянський та інші укладають збірники усної народної творчості і цим повертають шану дослідженням мови українського народу. В результаті зусиль української громадськості 1804 року засновується Харківський, а 1834 року – Київський університети.

За ініціативи і сприяння національно свідомої інтелігенції в кінці 50-х і на початку 60-х років ХІХ ст. спочатку у Києві, а згодом в Полтаві, Чернігові, Харкові, Одесі виникають і швидко набирають сили та масовості так звані недільні школи, які мали на меті поширення знань українською мовою серед широкого загалу населення. Ці школи утримувались на кошти громад, а вчителі і студенти вели навчання безкоштовно. Професори С.Метлинський і М.Костомаров приходять до думки про необхідність національної реставрації України.

В 1863 році російський уряд і частина російської інтелігенції дійшли висновку, що для Росії потенційно смертельну загрозу становить український рух, об'єднаний у громади. Знову посилюються репресії. Навіть носіння вишиваної сорочки чи виконання народних пісень оцінювалось як підривна діяльність. 20 червня 1863 року видано розпорядження міністра внутрішніх справ Валуєва про припинення друкування релігійних та навчальних книг українською мовою. Це був так званий “Валуєвський циркуляр”. Розгорнувся новий виток боротьби проти усього українського. Були роки, коли в Росії не

з'явилося жодної книги українською мовою. Минає ціле десятиліття і лише на початку 70-х років українство знову оживає. Ознакою тих часів була інтенсивна наукова праця з створення підвалин українознавства. В.Антонович, М.Драгоманов, П.Житецький, О.Костяківський, О.Русов, П.Чубинський, М.Лисенко та інші гуртуються навколо українського наукового товариства "Південно-Західна філія російського географічного товариства" в Києві. З членів київської громади таємно утворилася так звана Стара громада. Українські вчені почали займатися українознавчими студіями, впорядкуванням знань і фактів з української етнографії, історії, географії, словесності тощо. Виходять друком збірка історичних пісень українського народу В.Антоновича і М.Драгоманова, збірка чумацьких пісень О.Рудченка, праці П.Чубинського з етнографії правобережної України. Стара громада придбала газету "Київський телеграф", головним редактором якої призначається М.Драгоманов. Газета стала виразником українських національних ідей.

Підйом українського національного руху знову налякав урядові російські кола. Помічник куратора Київського учбового округу М.Юзефович у 1874 році направляє до уряду донос на членів Київської громади і рекомендує ліквідувати Географічне товариство. Цар Олександр II у 1875 році створює комісію для вироблення засобів боротьби з українофільською діяльністю. До складу комісії увійшли міністри внутрішніх справ і народної освіти, обер-прокурор Синоду, начальник жандармерії і Юзефович. Комісія запропонувала закрити Географічне товариство, Київську громаду, припинити видання "Київського телеграфу", вислати М.Драгоманова і П.Чубинського за межі України. Міністерство народної освіти заборонило викладання у початкових класах будь-яких дисциплін українською мовою, наказало вилучити зі шкільних бібліотек українські книги, розпорядилося замінити вчителів-українців на росіян.

Цар Олександр II прийняв рекомендації комісії і 18 травня 1876 року у німецькому місті Емсі, де він лікувався, підписав указ, який забороняв у російській імперії друкування українською мовою будь-яких текстів, засуджував на смерть літературу і мову одного з найбільших слов'янських народів. Багатомільйонний народ, його культура і історія виявилися поза законом, заборона української мови і письменства серйозно підірвала віру в свою справу багатьох діячів і талановитих українців, які відроджували національну культуру. В.Антонович обрав компромісну позицію, М.Костомаров занепав духом і навіть радив товаришам підкоритися політиці

царату, П.Гулак-Артемівський зневірився і вважав, що його рідну мову чекає безрадісне майбутнє.

Одним з тих, у кого не виникало жодних сумнівів, хто продовжив нелегку боротьбу і став на сторожі українського слова, був М.Драгоманов.

У рік появи Емського указу про заборону в Росії української мови і літератури М.Драгоманов видає працю “З питання про малоросійську літературу”, в якій навів текст цього ганебного указу. Емський указ царя не був оголошений, а розісланий як циркулярний лист, підписаний начальником головного управління в справах преси Григор’євим. Мовчала про цей указ і російська преса. Отже М.Драгоманов першим порушив питання стосовно Емського указу. В передмові автор писав, що українцям лишається тільки йти своєю дорогою і працювати та ще раз працювати для свого народу, сподіватися лише на власні сили, не звертати уваги на круків, “що каркають безглуздими циркулярами”.

З гострою критикою політики царського уряду, Емського указу виступив М.Драгоманов у 1878 році на Першому міжнародному літературному конгресі в Парижі, де зачитав французькою мовою і розповсюдив серед делегатів доповідь “Українська література, проscribeвана російським урядом”. Мету доповіді М.Драгоманов сформулював так: “Хочу ознайомити Паризький Конгрес зі станом, в якому опинилася в Росії українська література, яку забороняє і переслідує уряд однієї з найбільших держав світу” [1]. Цей конгрес проходив під керівництвом письменників В.Гюго та І.Тургенєва і мав на меті вивчити становище, в якому опинилися письменники різних країн, та обговорити заходи, яких треба прикласти для його покращення.

Доповідь М.Драгоманова – це короткий виклад історії українського народу, його мови і літератури. Автор намагався обґрунтовано, на фактичному матеріалі довести, що український народ переслідується царським деспотичним урядом, а українська мова, культура і література в Росії заборонені. Текст доповіді був сприйнятий делегатами зацікавлено та набув широкого розголосу і відгуку в Європі та світі.

Виступ М.Драгоманова на Конгресі в Парижі був сміливим і патріотичним вчинком. На міжнародному рівні прозвучав голос українця на захист поневоленого народу, на захист його рідної мови і літератури, голос проти русифікації і денационалізації українців.

Разом з тим М.Драгоманов був переконаний, що не зважаючи на переслідування українського слова, українська мова буде відроджуватись і з

часом займе гідне місце серед мов світу. Це переконання обґрунтовувалось тим, що основою української мови є народне мовлення. Народні пісні, розповіді, казки не вмирають, а набирають сили і все більше освічених людей “говорять уже з кафедр мовою доволі гарною і живою”.

В 1881 році в статті “Що таке українофільство” М.Драгоманов вказує, що в Австрії проживає понад три мільйони українців, вони мають близько 15 періодичних видань і користуються рідною мовою в школах, гімназіях, в університетах. Студенти говорять українською мовою про Спенсера, про медицину чи тригонометрію так само природно, як у Парижі про це говорять французи, а в Москві – росіяни.

На закид ідеологам русифікації, які стверджували, що українцям, які живуть у заснованій “великоруським плем’ям” державі потрібно стати росіянами, М.Драгоманов зауважує, що на правому березі Дніпра Польща, але це не означає, що жителі цієї території мають ополячуватися. Якщо дотримуватися позиції русифікаторів, то виходить, що двадцять мільйонів українців перестануть говорити українською мовою, а стануть говорити половина польською, половина – російською, частина їх, що живе за Карпатами – угорською, а живуці на Буковині – німецькою або валашською. Крім того, можуть відбутися нові “адміністративні комбінації” і, наприклад, поляки опиняться під владою німців і тоді українцям знову доведеться займатися переробкою мови. Подібні аналітичні твердження М.Драгоманова не могли бути спростованими.

Багато уваги приділяв М.Драгоманов обґрунтуванню своїх поглядів на розвиток мов взагалі. Він вказував, що коли дивитися на мову лише як на засіб спілкування, то виникає спокуса розробити загальний засіб для обміну думками у вигляді якоїсь єдиної мови. В Європі такою мовою уже була латинська мова, але вона не об’єднала народи, а навпаки, роз’єднала, і в країнах, на які розпалась Європа, виникло вчення про національну державність і національні мови.

Далі М.Драгоманов зазначає, що мова не тільки засіб спілкування, а й мислення, здобуття знань, саморозвитку і самовираження. Мова є найбільш вираженою ознакою національної ідентичності. Оскільки українська мова збереглася як мова самостійна і досить чиста, то варто визнати її існування. І далі висновок: відроджувати українську націю немає необхідності, оскільки вона і не вмирала, а існувала завжди і продовжує існувати, хоча в Росії вона існує майже виключно серед так званого простонароддя. Для розвитку і

самоутвердження української літературної мови на часі була реформа українського правопису, яку М.Драгоманов вважав справою досить серйозною та важливою і взяв активну участь у цій реформі. Він розумів, що реформа потрібна для створення рідною мовою повноцінних жанрів – літературного, публіцистичного, наукового.

Михайло Драгоманов так непорушно стояв на сторожі українського слова, так багато зробив для розвитку і утвердження української мови, бо був переконаний, що духовний розвиток людини нерозривно пов'язаний із розвитком її мовних здібностей, що мова встановлює зв'язок між людьми, через мову відбувається духовне єднання нації.

Сьогодні ми маємо самостійну українську державу. Однак русифікація в Україні не припинилася, вона триває.

Звичайно, дедалі більше українців починає усвідомлювати, що мова рідного народу – це неоціненне багатство, залишене нам нашими далекими і близькими предками, і його потрібно оберігати, розвивати і передавати нашим нащадкам, як це робив Михайло Драгоманов.

Література:

1. Михайло Драгоманов. Українська література, проscribeвана російським урядом. – Львів, 2001. – 93 с.
2. Горбачук В.Т. Барви української мови. – К.: Вид. дім “КМ АCADEMIA”, 1997. – 272 с.
3. Ющук І.П. Мова наша українська: статті, виступи, роздуми. – К.: Вид. центр “Просвіта”, 2001. – 144 с.
4. Климчик Л.А. Педагогічні погляди М.П.Драгоманова. – Дис. ... к.п.н. – К., 1995.

Дашутін Г.П.
кандидат політичних наук,
народний депутат України

ПОЛІТИЧНИЙ ІДЕАЛ М.ДРАГОМАНОВА І СУЧАСНИЙ ПОЛІТИЧНИЙ РОЗВИТОК

У роботі “Пропаший час” М.Драгоманов влучно підкреслював: “Плакати про старовину, бажати вернути її – завжди даремне діло, а особливо для нас,